

Baxtiyor XALMURATOV,
Namangan davlat universiteti dotsenti, (PhD)
E-mail: baxtiyorm@mail.ru

O'zMU katta o'qituvchisi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) N.N.Narziyev taqrizi asosida

**MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILGAN ETNOEKOLOGIK TADQIQOTLAR
TAHLILI**
Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda mustaqillik yillarida ekologiya yo'nalishida olib borilgan tadqiqotlar fanlararo yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Maqolada asosiy e'tibor istiqbol davrida mamlakatimizda ekologiya sohasidagi davlat siyosatining ilmiy asoslari tahlil qilinib, sohaga doir muammolarni etnoekologik jihatdan yoritishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, O'zbekiston Respublikasi, ekologiya, etnoekologiya, "Avesto", islom dini, tabiatni asrab-avaylash, yer, suv, havo, olov, tuproq, ekologik muammolar, urf-odat, marosimlar.

**АНАЛИЗ ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, ПРОВЕДЕННЫХ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ
НЕЗАВИСИМОСТИ**

Аннотация

В данной статье исследования, проведенные в области экологии в годы независимости Узбекистана, проанализированы на основе междисциплинарных подходов. Основное внимание в статье уделяется анализу научных основ государственной политики в области экологии в нашей стране в период независимости, и показательно, что она направлена на освещение проблем, связанных с этой областью, с этно-экологической точки зрения.

Ключевые слова: Независимость, Республика Узбекистан, экология, этноэкология, «Авеста», ислам, охрана природы, земля, вода, воздух, огонь, почва, экологические проблемы, традиции, обряды.

**ANALYSIS OF ETHNOECOLOGICAL RESEARCH CARRIED OUT IN UZBEKISTAN IN THE YEARS OF
INDEPENDENCE**

Annotation

In this article, the research conducted in the field of ecology in the years of independence in Uzbekistan is analyzed based on interdisciplinary approaches. The main focus of the article is the analysis of the scientific foundations of the state policy in the field of ecology in our country during the period of independence, and it is significant that it aims to illuminate the problems related to the field from an ethno-ecological point of view.

Key words: Independence, the Republic of Uzbekistan, ecology, ethnoecology, "Avesta", Islam, nature conservation, land, water, air, fire, soil, ecological problems, traditions, rituals.

Kirish. XX asr davomida etnologiya fanida boy empirik va nazariy materiallar to'plandi. O'tgan asrning birinchi yarmida bajarilgan akademik tadqiqotlarda ko'proq o'tmishga aylanayotgan an'anaviy urf-odatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yozib olishga diqqat e'tibor qaratilgan bo'lsa, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fandagi mavjud vaziyat butkul o'zgardi va etnografik materiallarning amaliy ahamiyati oshdi. Hozirda etnologiya fanidan nafaqat siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni yechish, balki kommunikatsiya tizimi, xalqaro savdo, diplomatiya va boshqa qator sohalarida ham foydalanilmoqda.

Ma'lumki, ekologiya va tabiatni asrab-avaylash nafaqat hozirgi kunda, shu bilan birga qadimdan muhim ahamiyatga bo'lib kelgan. Bu borada dunyoning yirik olimlari bir qator kompleks tadqiqotlar olib borib, ularda o'zlarining ilmiy qarashlari bayon qilib, jahon mamlakatlari rahbarlarini bo'lajak xavflardan ozgina bo'lsa ham ogohlantirib kelmoqdalar. Lekin, ming afsuski, ushbu ogohlantirishlarga qaramasdan, jahon mamlakatlarida ekologik muammolarning salmog'i oshsa, oshib bormoqdaki, aslo kamaygani yo'q.

Afsuski, oxirgi yuz yillikda aynan mintaqaning ekologik tizimiga katta zarar yetkazildi. Ajdodlarimizning tabiatdan foydalanish sohasidagi an'anaviy odob-axloq qoidalari ancha-muncha unutib yuborilgan edi. Ushbu qoidalarga ko'ra, suv va yerni o'ylamay-netmay bulg'ash, isrof qilish gunohi azim hisoblangan. Markaziy Osiyo halqlari

islomdan oldingi madaniyatining tabiatdan oqilona, uyg'un foydalanish an'alarini o'rganish va ommalashtirish zarurligini alohida ta'kidlashimiz joiz"[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda jahon hamjamiyatining ajralmas qismi bo'lgan O'zbekistonda ham jamiyat hayotidagi tub burilishlar va milliy tafakkuridagi o'zgarishlar tufayli o'zbek xalqi etnologiyasiga qiziqish yanada kuchaydi. Ayniqsa, bu borada milliy davlatchilikning mahalliy boshqaruv usullari, o'zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi kabi muhim muammolar bilan birga an'anaviy va zamonaviy etnomadaniy jarayonlar, tarixiy-etnografik mintaqalar etnografiyasi hamda turli hududlarga xos etnolokal an'analarni o'rganishga bag'ishlangan qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda[2]. Qolaversa, ushbu sohada bajarilayotgan tadqiqotlar ham ko'lam, ham mazmun-mohiyat jihatidan boyib borishining asosiy sabablaridan biri – bu mustaqillik yillarida o'tmish tarix va milliy qadriyatlar hamda an'analarga bo'lgan qiziqishning keskin ortganligidan, deb qayd etish mumkin.

Tan olish kerakki, O'zbekistonda mustaqillik yillarida etnoekologiya sohasidagi tadqiqotlar asosan, ekologiya yo'nalishida olib borilganligi uchun xalqimizning azaliy qadriyatlarini sirasiga kiruvchi tabiatni asrab-avaylashga doir qarashlarining etnoekologik jihatlari ilmiy izlanuvchilarning e'tiboridan chetda qolib ketgan edi. Lekin, ekologiya yo'nalishida olib borilgan bir qator ilmiy izlanishlarda ham

qisman bo'lsa-da, o'zbek xalqining etnoekologik qarashlari aks etganligini quvonarli holat deb baholash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada xronologik, tavsifiy va qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, semantik-semiotik nazariya, kuzatish kabi usullardan keng foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiq qilinayotgan muammo maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan bo'lsa-da, ko'plab asar va maqolalarda masalaning u yoki bu jihatlari ma'lum darajada yoritilgan. Shuning uchun yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda mustaqillik yillarida O'zbekistonda ekologiya sohasidagi tadqiqotlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Aniq va tabiiy fanlar sohasidagi ilmiy izlanishlar [3].

2. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik yo'nalishidagi tadqiqotlar [4].

3. Pedagogik, falsafiy va huquqiy ahamiyatga molik nashrlar [5].

4. Tarixiy va etnografik yo'nalishdagi tadqiqotlar [6].

Mustaqillik yillarida yaratilgan ekologik madaniyat muammolariga oid tadqiqotlarning ham salmog'i borgan sari oshib bormoqda. Shu boisdan ushbu davrdagi ilmiy nashrlar alohida turkumni tashkil etadi. Mazkur turkumdagi adabiyotlar kommunistik mafkuradan xoli, yangicha nuqtai nazardan yaratilganligi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu guruhga kiruvchi adabiyotlarga U.Abduleyev, M. Jo'rayev, A. Musaqulov, Sh. Otaboyev va Z. Hidayatova kabi olimlarning asarlarini kiritish mumkin. Ushbu asarlarda tadqiq qilinayotgan muammoning ayrim jihatlari yoritilgan.

U.S.Abduleyevning tadqiqotlarida Farg'ona vodiysidagi etnoslararo aloqalar XIX asr oxiri – XX asr doirasida mukammal yoritilgan. Shu bilan birga muallif u yoki bu etnosning turmush tarzini yoritishda o'rganilayotgan muammoga doir ma'lumotlarni ham keltirgan bo'lsa [7], M. Jo'rayev [8] asarlarida ham tadqiqotning ayrim o'rinlarida muammoning u yoki bu qirralarini yoritishda foydalanildi. Qolgan mualliflarning asarlari ham o'rganilayotgan muammo uchun muhim ahamiyat kasb etsa-da, ularda vodiy o'zbeklarining an'anaviy ekologik madaniyatiga oid ma'lumotlar juda kam o'rin olgan.

U.H.Qoraboyev ekologik madaniyatga keng qamrovli, o'zining ichki tizimlari, funksional xususiyatlariga ega murakkab ijtimoiy voqeyelik sifatida tarixiy-madaniy yondashuvni boshlab bergan. U ekologik madaniyatni an'a-

naviy va zamonaviy ko'rinishlarga bo'lib, "Madaniyatning negizini xalq an'anaviy madaniyatini tashkil etadi. Etnomadaniyatni anglash xalq an'anaviy madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi, umuman, etnomadaniyat o'zida dunyo xalqlari madaniyati, umuminsoniy madaniy qadriyatlar va ma'lum bir mintaqalar yoki aniq etnoslar haqidagi tasavvurlarni mujassam etadi", deya qayd etgan. Olim ushbu yondashuvdan kelib chiqqan holda, xalq madaniyatini marosim-bayramlar, an'anaviy o'yinlar, xalq hordiq chiqarishi, xalq tabobati, ijodiyoti va pedagogikasi (etnopedagogika), xalq amaliy san'ati, milliy liboslar va kiyinish, ekologik va xalq maishiy madaniyatlariga ajratgan holda ularning ekologik omillarini e'tibordan chetda qoldirmagan [9].

Keyingi yillarda o'zbekistonlik faylasuflar tomonidan ijtimoiy ekologiya yo'nalishi bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning ham salmog'i ortib bormoqda. Mazkur tadqiqotlarda inson va atrof-muhitni asrash madaniyatining falsafiy jihatlari hamda ijtimoiy ekologiya muammolariga doir yangi ilmiy g'oyalarni olib kirdi. Chunonchi, bu borada faylasuflar – B. Ziyomuhammedov, T. Qo'lyiyev, S. Mamashokirov, D. Rasilov, R. Mamatqulov va U. Saidova hamda N. Nishonovlarning ilmiy tadqiqotlarini keltirish mumkin. Ushbu olimlar ekologik madaniyat muammosining falsafiy mohiyati va jamiyatning rivojlanish qonuniyatlaridagi o'rni hamda ahamiyati kabi masalalarni tadqiq qilganlar [10]. Shu nuqtai nazardan olganda, moddiy va ma'naviy madaniyat xususiyatlarini o'zida aks ettirgan qo'yidagi ta'rif e'tiborga loyiqdir.

Xulosa va takliflar. Muammoning o'rganilish darajasini ilmiy tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, mavjud manbalar va adabiyotlar mualliflari dehqonchilik urf-odatlarini va marosimlari haqida ba'zi bir etnografik ma'lumotlarni bergan bo'lsalar-da, lekin ularning ishlarida biz o'rganayotgan masala maxsus yoritilmagan.

Xulosa sifatida shuni qayd etish kerakki, O'zbekiston etnologiyasida xalq ekologik madaniyatini ilmiy-nazariy asosda o'rganish hamda buyuk allomalarning ilmiy merosiga qaytish bilan bog'liq uzviy jarayon bo'lsa, bir tarafdin globallashuv jarayonlari oqibatida shiddat bilan kirib kelayotgan "ommaviy madaniyat" ta'siriga tushib qolmasdan, xalq ekologik madaniyatini rivojlantirish bilan bog'liq aniq maqsad belgilab olingan.

ADABIYOTLAR

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б. 131.
2. Шониёзов К.Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. – Тошкент, 2001.; Хўжаев А. Халқимиз ўтмиши қадимги манбаларда. – Тошкент, 2001.; Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. – Тошкент, 2007.; Арифхонова З.Х. Современная жизнь традиционной махалли г. Ташкента. – Ташкент, 2000.; Современные этнокультурные процессы в махаллях Ташкента. – Ташкент, 2005.; Дониёров А.Х., Бўриев О., Аширов А.А. Марказий Осиё халқлари этнологияси. – Тошкент, 2020.
3. Аденбаев Б.Е. Куйи Амударёнинг гидрологик режими ва сув билан таъминланганлигининг ҳозирги ҳолати. География фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2020;
4. Джуракулова Г.Ш. Ўзбек халқ достонларида от образи билан боғлиқ эпик формулалар ва уларнинг бадияти. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Нарзуллаева Д.С. Ўзбек фольклорда "момо" култи (генезиси ва поэтикаси). Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Бухоро, 2022; Низомова Ш.Ш. Замонавий шеърятда сув ва олов образларининг рамзий-тимсолий талқинлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Бухоро, 2022.
5. Абдуазимова З.А. Глобаллашув жараёнида экологик ахлоқни шакллантиришга концептуал ёндашув. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021;
6. Алламберганов Ш.Й. Ўзбекистонда атроф-муҳит муҳофазаси тарихи (1991–2018-йиллар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Урганч, 2019;
7. Абдуллаев У.С. Фарғона водийсида этносларaro жараёнлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – 215 б.
8. Жўраев М. Ўзбек мавсумий маросим фольклори. – Тошкент: Фан, 2008. – 291 б.
9. Карабаев У. Этнокультура: (Традиционная народная культура): Учеб. пособие. – Ташкент, 2005. – С. 5.
10. Зиёмуҳамедов Б. Экология ва маънавият. – Тошкент: Мехнат, 1997. – 101 б.;